

MIRTIS IR LAIDOTUVĖS VĒLYVOSIOSE KARINĖSE-ISTORINĖSE DAINOSE: FOLKLORINIAI NAUJOS ISTORINĖS PATIRTIES ATSPINDŽIAI

VITA IVANAUSKAITĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Straipsnio objektas – mirties ir laidotuvių – vienu svarbiausių tradicinės bendruomenės kasdienio gyvenimo reiškinių – folklorinės reprezentacijos vėlyvosiose lietuvių karinėse-istorinėse dainose. Iš gausybės šio žanro tekstų tyrimui pasirinktos maždaug XIX a. pabaigoje–XX a. pirmaisiais dešimtmečiais lietuvių folklorinėje tradicijoje įsivyravusios dainos, didesnį dėmesį sutelkiant į Pirmąjį (Didįjį) pasaulinį karą menančią liaudies kūrybą.

Darbo tikslai – 1) pasitelkiant etnologų, kultūrologų ir folkloristų tyrimus, palyginti natūralios (patiriamos įprastinėmis tradicinės bendruomenės gyvenimo aplinkybėmis) ir ekstremalios (užklumpančios kare, t. y. už tradicinės bendruomenės ribų) mirties sampratas folklorinėje tradicijoje; 2) išskirti ir aptarti būdingiausias su mirtimi ir laidotuvėmis susijusias vėlyvųjų karo dainų motyvus; 3) paanalizuoti tradicinei lietuvių bendruomenei įprastų ir per šimtmečius nusistojusių laidotuvių apeigų poetines transformacijas aptariamose dainose.

Tyrimo metodai – lyginamasis, aprašomasis, analizės.

Žodžiai raktai: mirtis, laidotuvės, karas, vėlyvosios karinės-istorinės dainos, karo laukas.

1. Mirtis kare – tradicinės kultūros užribio reiškinys?

Įvairių lietuvių kultūros sričių tyrinėtojai daugybę dešimtmečių analizuoja mirties sampratą tradicinėje lietuvių bendruomenėje, archajiškus ir naujesnių laikų laidotuvių apeigų elementus ir bendrą su šiais svarbiais reiškiniais susijusių papročių bei tikėjimų visumą, tvirtai laikydamiesi pozicijos, kad tik nuo įvairiopo įsigilinimo į žmogaus santykį su mirtimi, mirusiais protėviais ir pomirtiniu gyvenimu priklausomam pamatinių kultūros tradicijų, etikos ir bendro etninio pasaulėvaizdžio pažinimas. Straipsnio objektas – įvairios mirties ir laidotuvių reprezentacijos vėlyvosiose karo dainose – skatina prabilti apie tam tikrą šių fenomenų tyrinėjimų kontekste susiklosčiusį paradoksą. Bene visos su mirtimi ir laidotuvėmis susijusios XIX–XX a. lietuvių tradicinės kultūros studijos išimtinai buvo ir tebėra orientuotos į šių reiškinių

bei pomirtinio gyvenimo sampratų ir papročių refleksijas tradicinės bendruomenės viduje. Įvairūs žmogaus išgyvenami mirties nuojautos ženklai, su marinimu, šarvojimu, laidojimu, kapų priežiūra susiję tikėjimai bei papročiai fiksuoti ir analizuoti kaip organiška ir neatsiejama viso valstietiškojo pasaulėvaizdžio dalis. Tuo tarpu už tradicinio sociumo ribų atsidūrusio žmogaus gyvenimas ir mirtis tradicinėje kultūroje dažniausiai prilygsta visiško kultūros užriebio reiškiniams. Mirtis kare kaip tik ir laikytina „užribine“, todėl nepatenkančia į įprastinius tradicinės bendruomenės kultūrai būdingus mirties ir laidotuvių kontekstus. Turbūt nesuklysiu sakydama, kad vienintelis, tačiau nepaprastai iškalbingas šios ekstremalios mirties kultūrinis įprasminimas – didžiulis ir margas lietuvių karinių-istorinių dainų žanras, ypač vėlyvoji jo dalis, kurioje, aukojant klasikinį lyrinį, apibendrinimų ir simbolių turtingą senųjų lietuvių dainų pasaulėvaizdį, dažnai skurdokomis, tačiau informatyviomis ir neretai su istoriniais faktais patikimai susisiejantiomis kūrybinėmis priemonėmis mėginama atkurti ir folklorizuoti mirties ir laidotuvių vaizdus, regėtus ir išgyventus už tradicinės bendruomenės ribų.

Nuo seniausių laikų įvairiose kultūrose į karą išlydimas žmogus būdavo apsupamas atsiveikinimo ritualais, kurių paskirtis – savotiškas išlydimo asmens „numarinimas“, apraudojimas, simbolinis atskyrimas nuo giminės ir visos bendruomenės. Rinkdama šiam tyrimui medžiagą, gana greit pajutau, kad XIX a.–XX a. pradžios lietuvių kultūroje vargu ar galima tikėtis aptikti gausesnių rituališkai sankcionuotų palydų į karą atšvaitų. Kaip vieną priešasčių hipotetiškai drįščiau minėti gana prozišką momentą – tikėtina, kad deramai išlydėti į karą išvykstantį bendruomenės narį ir savo ruožtu jam pačiam prasmingai ir ritualizuotai atsiveikinti su namais ir namiškiais dažnai tiesiog pritrūkdavo laiko. Į carinės Rusijos karus lietuvių, kaip ir kitų panašaus likimo tautų, vyrai neretai būdavo semte susemiami ir išvežami, o ką jau kalbėti apie rekrutų gaudymus, kai ne tik nebūdavo išleistuvių, bet ir būsimiems kareiviams neleisdavo net atsiveikinti su namiškiais.

Mirties tema karinėse-istorinėse dainose pagrįstai laikoma aktualiausia, o kartu ir sudėtingiausia. Tai ypač pasakytina apie vėlyvuosius žanro klodus. Mat kaip tik čia, kitaip nei klasikinėse karo dainose, kuriose paprastai nėra realistiškų karo lauko vaizdų, plačiai atsiskleidžia specifiniai su dramatiška ir netikėta žmogaus mirtimi toli nuo namų, svetimame krašte sietini folkloriniai motyvai, neretai tiesiog pribloškiantys atviru natūralizmu, savitomis hiperbolėmis. Turint omenyje, jog lietuvių tradicinėje kultūroje, pasak tyrinėtojų, nuo seno vyravo gana filosofiškas, egzistenciškai įsisąmonintas (o kai kada net ir labai racionalus) požiūris į mirtį kaip vieną svarbiausių žmogaus būties momentų (žr. BIML 1981: 11–12; Vyšniauskaitė 1995: 443), minėta nauja kūrybinė tendencija atrodo mažų mažiausiai netikėta. Manychiau, jog iš esmės pasikeitusį požiūrį į mirtį ir šio požiūrio folklorinę raišką naujosiose dainose lėmė kelios svarbios ir neabejotinai tarp savęs susijusios aplinkybės. Pirmiausia minėtinas iš esmės pasikeitęs karų, kuriuose XIX a.–XX a. pradžioje lietuviams teko dalyvauti, pobūdis. Prievarta paimti į svetimą kariuomenę, išvežti toli nuo namų, vyrai nesijautė kovoją už savo kraštą, tapdavo jokios prasmės nesuvokiančios, į tokius pat beprasmius karus stumiamos beveidės masės dalimi. Pranė

Jokimaitienė taip nusako į tokias aplinkybes patekusio žmogaus pasaulėjautą: „Tai bejėgio, negalinčio pasipriešinti, rezignavusio prieš sunkią lemtį – būti niekinamam, stumdomam, siunčiamam į beprasnę baisią mirtį – žmogaus pasaulėjautą“ (Jokimaitienė 1995: 11). Antrasis veiksnys, lėmęs dramatišką santykį su mirtimi atspindinčių dainų motyvų radimąsi, buvo pati naujųjų karų realybė, košmariškais vaizdais, tradicinėje pasaulėjautoje prilygstančiais liaudiškosios apokalipsės vizijai, įstrigusi amžininkų atmintyje. Tokių sukrečiančių vaizdų žmonės ypač daug prisiziūrėjo per Pirmąjį pasaulinį karą, užklupusį juos savo kaimuose ir sodybose. Nukentėjusių žmonių išgyvenimai mums pažįstami ne tik iš tautosakos rinkėjų užfiksuotų folklorizuotų pasakojimų, bet ir iš palyginti gausios publikuotos atsiminimų ir epistoliarinės medžiagos*. Trečiasis lemtingas ir galbūt įtakingiausias veiksnys, manyčiau, susijęs su gilumine mirties samprata tradicinėje lietuvių kultūroje, su reikšmingu ir XIX a.–XX a. pirmosios pusės lietuvių gyvenime tebefunkcionavusiu, bendruomeniniais bei konfesiniais ritualais pagrįstu namiškių marinimo namuose, jų šermenų ir laidotuvių apeigų kompleksu, garantavusiu deramą, orią ir ramią žemiškosios kelionės pabaigą saugioje namų aplinkoje. Karo lauke žūstąs žmogus ne tik negali numirti namiškių apsuptas ir būti deramai palaidotas šalia mirusių artimųjų pašventintoje savo parapijos kapinių žemėje, bet jam kyla grėsmė be jokių apeigų būti užkastam bevardėje masinėje kapavietėje kartu su kitatikiais ar net iš viso likti nepalaidotam. Kaip matysime toliau, kaip tik ši neįveikiama praraja tarp darnių ritualų kompleksu apgaubtos mirties namuose ir absoliučiai beprasmiškos gyvenimo pabaigos karo lauke lėmė daugelio naujų folklorinių motyvų susiformavimą ir savitas variacijas.

Šiam tyrimui pasirinkta palyginti nedidelė vėlyvųjų lietuvių karinių-istorinių dainų dalis – maždaug XIX–XX a. sandūrai ir XX a. pirmiesiems dešimtmečiams priskiriami liaudies kūriniai, istoriniame kontekste sietini su Rusijos–Japonijos bei Pirmuoju (liaudyje dažnai vadintu Didžiuoju) pasauliniu karais**. Ne mažiau įdomių mirties ir laidotuvių folklorinių interpretacijų galima rasti ir tarpukario Lietuvos nepriklausomybės kovas bei po Antrojo pasaulinio karo vykusį lietuvių rezistencinį laikotarpį menančiuose kūrinuose.

2. Mirties nuojauta išvykimo į karą motyvuose

Išvykimas į karą bendrame tradicinės kultūros gyvenimo kontekste laikytinas viena ribinių žmogaus gyvenimo situacijų, kurios reikalauja išskirtinio dėmesio ir specifinių ritualinių normų prisilaikymo. Vėlyvosiose karo dainose randame gana išsamių atsisveikinimo ir atsiprašymo, kaip gyvybiškai svarbių ritualų, folklorinių

* Pirmojo pasaulinio karo įvykius menančius įspūdžius fiksuodavo tiek lietuvių inteligentija (istorikai, kunigai, rašytojai), tiek patys karo dalyviai. Tarpukariu nemažai dienoraščių bei atsiminimų buvo skelbta periodikoje ar atskirais leidiniais. Minėtini Jono Basanavičiaus, Gabrielės Petkevičaitės, Prano Žadeikio bei kitų autorių darbai (žr. Basanavičius 1919; Vaižgantas 1998; Petkevičaitė 1931; Žadeikis 1921).

** Žr. Lietuvių liaudies dainų kataloge K 712–840 ir „Lietuvių liaudies dainyno“ XVII tomą (2003).

atspindžių, atitinkančių bendrą XIX a.–XX a. pradžios Lietuvos kaimo bendruomenės gyvenimo kontekstą. Deja, beveik neturime išsamiau fiksuotų įvairiems laikotarpiams būdingų tiek palydų į karą, tiek kitų panašaus pobūdžio šeimyninių bei bendruomeninių susibūrimų ir juos lydėjusių kultūrinių aktų kontekstų, kurie leistų plačiau, remiantis ne vien pačiais liaudies kūrybinių tekstais ar negausiais amžininkų liudijimais, susipažinti su neabejotinai šiuos susibūrimus lydėjusių liaudies dainų funkcijomis, emociniu poveikiu. Vienu iš nedaugelio išleistuvių į kariuomenę etnologinių aprašų laikytinas išėivijoje rašytas trumpas Antano Mažiulio straipsnelis „Lietuvių enciklopedijoje“. Pasak autoriaus, „XIX a. gale mūsų kaimuose sutinkame išleistuvių užuomazgas. Tuomet išleistuvės] buvo ruošiamos išleidžiant kaimo vyrus į kariuomenę. Išleistuvių rinkdavosi giminės, kaimo jaunimas; jos prasidėdavo išvakarėse ir tęsdavosi iki išvykstantiems susėdant į vežimus. Jaunimas juos dažnai palydėdavo per kaimą, kartais ir toliau, pėsti ar raiti“ (Mažiulis 1956: 135)*. Priešingai negu įvairiai (laiko ir duomenų išsamumo atžvilgiu) fiksuoti bei aprašyti vestuvių ar laidotuvių papročiai, išleistuvės į karą ar kariuomenę netaupo lietuvių bendruomeninio gyvenimo kontekstus analizavusių tradicinės kultūros tyrinėtojų studijų objektu. Besigilindami į folkloro aptinkamas išlydėjimo į karą, atsisveikinimo ir atsiprašymo motyvų sąsajas su svarbiausiuoju žmogaus iškeliajimu – mirtimi, galėtume prisiminti gausesnius ir išsamesnius kaimyninių tautų kultūros tyrinėjimus. Pasitelksiu kai kurias rusų kultūrologės Žanos Korminos, išsamiai tyrusios vadinamuosius rekrutinius ritualus (rus. *рекрутский обряд* – taip apibendrintai autorė vadina išlydėjimo į karą ar kariuomenę ritualų ir papročių visumą), išvalgas. Pasak tyrinėtojos, išlydėjimo į karą ar kariuomenę ritualinis kompleksas iš esmės sietinas su dvejopa kultūrine prasme. Maždaug XIX a.–XX a. pradžioje bendruomenės nario išvykimas į karo tarnybą tradiciškai tapatintas su jo pasitraukimu iš sociumo, t. y. su mirtimi, o įsibėgėjus dvidešimtajam šimtmečiui karinę tarnybą imama interpretuoti kaip tipišką klasikinę iniciaciją, būtiną kiekvieno vyro gyvenimo etapą (žr. Kormina 2000).

Pasekus vėlyvosiose lietuvių karinėse-istorinėse dainose itin populiarius ir labai varijuojančius atsisveikinimo ir išlydėjimo į karą motyvus, galima įsitikinti jų reikšmingumu ir giluminėmis kultūrinėmis sąsajomis su XX a. pradžioje Lietuvoje plačiai gyvavusiais atsisveikinimo su mirštančiais artimaisiais ritualais, daugybę kartų fiksuotais folkloristų bei etnologų sukauptoje medžiagoje ir tyrinėjimuose (žr. BIML 1981; Vyšniauskaitė 1961; Merkienė 2005; Čilvinaitė 1943; Racėnaitė 2005 ir kt.). „Tėvai, jusdami, kad silpnėja, artinasi mirtis, atsisveikina su vaikais – juos žegnoja; vaikai atsiklaupia, bučiuoja tėvams rankas, dėkoja už vargą“ (Čilvinaitė 1943: 182). Galima tarti, jog naujosiose karo dainose aptinkame priešingą – išvykstančių į karą vaikų atsisveikinimo – situaciją. Išlydėti būsimojo kario susirinkdavo giminės ir

* Šiuolaikinių lietuvių etnologų mėginimai kaupti panašaus pobūdžio medžiagą nebuvo itin sėkmingi. Ne vienas respondentas minėdavęs patį palydų į karą ar kariuomenę faktą ir būtinybę, artimųjų, kaimynų ir kaimo jaunimo susibūrimus, vaišes ir vakarojimus, tačiau išsamesnio, specifisknio apeiginio konteksto užfiksuoti nepavykdavę (iš pokalbių su etnologais prof. Vaciu Miliumi ir dr. Žilvyčiu Šakniu).

kaimynai, kelionei (dažniausiai iki traukinio) būdavo kinkomi arkliai, o atsisveikinimo kulminacija tapdavo tėvų palaiminimas: *Privažiavo arklius Prie kiemo vartelių, Sūnus prieš tėvelius Puola ant kelelių, Sudieu sakydami Atsidėkavojo, Tėvelis laimino, Sūnelį žegnojo. Motinėls alpsta Sūnus išleisdamos Ir tokiais žodeliais Gailiai raudodamos: – Sūneliai brangieji, Balandėliai mūsų, Daugiau nematysim Šiam pasauly jūsų* LTR 882(184).

Greičiausiai palydos į karą tapdavo ne tik skaudžiu iškeliaujančiojo ir jo artimųjų išgyvenimu, bet ir suburdavo draugėn kaimynus, susirinkdavusius palydėti savo bendruomenės nario, atsisveikinti su juo. Dainose toks susibūrimas neretai tiesiogiai palyginamas su šermenimis ar laidotuvėmis, iškeliavimą iš namų išgyvenant kaip paskutinę kelionę, atvirai konstatuojant ribinės situacijos negrižtamumą. Šią specifinę nuotaiką sukurti padeda aptariamais kūriniais būdingas polinkis į dokumentišką, dažnai ištęstą įvykių perpasakojimą, paskirų detalių fiksavimą, per daug nesistengiant kaip nors jų estetizuoti ar poetiškai apibendrinti. Tokiame kūrybiniame kontekste viena kita iš klasikinių dainų fondo atklydusi poetinė detalė ar vis dar įprastos mažiškos formos nuskamba gana kontrastingai, dar labiau sustiprina vaizduojamos situacijos beviltiškumą: *Susirinka giminėlės Kaip unt mirties adynėlės, O tėveliai nusiminę Verkė kryžių apkabinę* LTR 4949(37); *Kaimynėliai susirinko Kaip prieš smertį unt ratunko, Paskutiniai del man pietūs, Ašarėlių smarkus lietus* LTR 4987(224); *Sudiev sudiev, – kožnas sako, – Čia pograbas mono, Nematysiu šios šalalas, Mon gyvint bus gana* LTR 1827(96).

Tai, kad palydos į karą savo ritualais ir papročiais tradicinėje bendruomenėje prilygdavo artimo žmogaus laidotuvėms, patvirtina ir su mirusiais siejamų draudimų priskyrimas kare esantiems šeimos nariams. Paminėsiu tik vieną tokių. Visoje Lietuvoje ir už jos ribų daug kur žinomas ir iki šių dienų per lauko tyrimus fiksuojamas tikėjimas, draudžiantis tėvams verkti mirusių vaikų. Jono Basanavičiaus veikale „Iš gyvenimo vėlių bei velnių“ pateikiamas įdomus šio tikėjimo variantas: „Tėvams savo vaikų verktie neprider, tik vaikai turi verkti savo tėvų. Jei tėvai daug verkia, tai vaikams aname sviete labai sunku, o asantiems kariaunoj kardai, muškietos rūdija. Keli, sako, kareiviai rašę: ‘Neverkit, nes aš nespėju nė šveist savo instrumentus’“ (BsV 1998: 207–208).

Įvairiuose tradicinės kultūros tyrinėjimuose namų erdvę paliekančiųjų atsiprašymo, susitaikymo ritualai tiesiogiai siejami pirmiausia su žmogaus gyvenimo kelio pabaiga, jo paties ir jo artimųjų pasirengimu paskutinei kelionei. Archajiškoji atsisveikinimo ir išlydėjimo perspektyva, nors ir ženkliai pakitusi, gali būti nesunkiai atpažįstama net pačiais naujausiais laikais besireiškiančiose žmonių bendravimo formose. Pasak etnolingvistiniu aspektu atsisveikinimo ir atsiprašymo kategorijas tyrusios I. Sedakovos, „senuosius ikikrikščioniškuosius vaizdinius, susijusius su išėjimu apskritai ir jo konkrečias apraiškas (mirtis kaip išėjimas iš gyvenimo, jaunamartės išsiskyrimas su savo namais, rekrutų palydos ir kt.), uždengė krikščioniškosios etinės elgesio taisyklės ir normos“ (Sedakova 2004: 401). Pridurčiau, jog net ir šiandieninėse įvairiausių kraštų visuomenėse žmonių elgesio visuotinė norma laikoma, kad ilgesniam ar trumpesniam laikui išsiskiriant būtina pasimatyti su artimais žmonėmis,

susitaikyti, gražinti skolas, atsikratyti susikaupusių nuoskaudų, išpirkti (kiek leidžia aplinkybės) slegiančias nuodėmes. Visa tai – tarsi tolimas, šiuolaikinio žmogaus jau nebeįsisažmoninamas ir priimamas tik kaip įprastinė kasdienio elgesio norma, senųjų priešmirtinių ritualų atgarsis.

3. Karo laukas kaip folklorizuota mirties erdvė

Polinkis detaliam, neretai labai realistiškai ar net natūralistiškai pasakoti apie kare sužeistus ir mirstančius vyrus laikytinas vienu būdingiausių vėlyvųjų karinių-istorinių dainų bruožų. Šiek tiek panašių motyvų pasitaiko ir su ankstesniais istoriniais laikotarpiais sietinuose kūriniuose. Apibendrintai mirties erdvė vėlyvosiose karo dainose įvardijama kaip *karo laukas*. Šis naujas ir itin populiarus folklorinis lokusas laikytinas patikimai įsigalėjusiu ir savitą tradicinį erdvinį kontekstą suformavusiu poetiniu stereotipu*. Pažymėsiu, jog aptardama karo lauko, kaip folklorizuotos mirties erdvės, fenomeną remsiuosi tomis dainomis, kuriose apie žūtį kare prabylama tiesiogiai, o ne per tarpininką (žirgą ar paukštį), parnešantį mirties žinią ir apsakančią mūšių vaizdus namie laukiantiems karių artimiesiems. Kaip žinoma, šis vaizdavimo būdas būdingesnis senosioms klasikinėms karo dainoms.

Vėlyvosiose dainose karo lauko vieta paprastai geografiškai kaip nors smulkiau neapibrėžiama, išskyrus vieną kitą variantą, kuriuose užsimenama apie Didžiojo karo įvykius pačioje Lietuvos teritorijoje: *Dievo surėdymas Visai kitaip stojos, Kad visa Lietuva Karo lauku stojos* LTR 4327(34). Karo laukas dainose interpretuojamas kaip destruktivi, su netikėta mirtimi arba jos grėsme susijusi erdvė. Čia išrikiuojami mūšiu vyrai, skraido kulkos, parkrinta, guli ir miršta sužeistieji, kasamos bendrų kapų duobės. Po karo lauką vaikšto žuvusio sūnaus / brolio ieškanti motina / sesuo. Visi šie motyvai, pasikartojantys daugybėje variantų, ir sukuria savitą, tik vėlyvosioms karo dainoms būdingą mirties erdvės panoramą. Įdomu, kad tas pats erdvės atributas minimas ir išlydėjimo į karą motyvuose, ten jis suvokiamas tiesiog kaip paties karo ar svetimos ir grėsmingos šalies sinonimas: *Koks tai buvo verksmas, Tolimais girdėjo, Kad į karo lauką Tėvelius lydėjo* LTR 93(4). Intensyvią karo lauko įvaizdžio folklorizaciją ir įsivyravimą bendrose liaudies dainų poetinėse formose liudija ir nemaža jo epitetų įvairovė: *dykas, grynas, kruvinas, lygus, platus, plynas, pilkas, pūstas, tuščias*.

Folklorinė karo lauko erdvė modeliuojama pasitelkiant keletą specifinių atributų, susilydančių į populiarias poetines formules, kurios, viena vertus, primena kai kurias karų realybės detales, antra vertus, susisieja su nusistojusia folklorinės tradicijos vaizdų sistema ir klasikiniais liaudies kūrybos kanonais. Tokiais folklorizuotais mirties erdvės elementais laikytini raudonas / nuo dūmų patamsėjęs dangus, užtemusi saulė, drebanči žemė, kraujo upeliai (arba tiesiog kruvinas vanduo), ant žemės parkritę kūnai, kaip bitės lekiančios kulkos ir kt.: *Saulėlė jau užtemo, Tik mėnuo šviečia, Juoda žemelė Mus visus kviečia. Kur tik pažiūri – Dangus raudonas, Po mūsų kojų*

* Analizuodama kelis konkrečius dainų tipus, nemaža dėmesio karo lauko (autorė jį vadina mūšio lauku) apdainavimams savo studijoje skiria ir Danutė Krištopaitė (žr. Krištopaitė 1965: 85–104).

Žemė drebėjo LTR 3999(36); *Ten toli rytuose Mėnuo jau kelintas Raudonuoja dangus, Liepsnose apimtas* LTR 3517(2112); *Ūžia zvimbia kulkos, Kūnai žemę dengia, Dirvos raudonuoja Kraujais aplaistyto* LTR 3261(35); *Aukštas dangus raudonuoja po šūvių smarkumo, Vanduo plaukia raudonuoja ir upių gilume* LTR 2813(993); *Nukloti žali laukeliai Kaip girios medelių, Visur teka brolių kraujas Kaip vandens upeliai* LTR 216(64).

Raudono dangaus įvaizdis analizuojamuose motyvuose žymi net keletą aktualių sąsajų. Galima tarti, kad jame randame realaus žmonių dažnai matyto karo pašvaisčių raudonumo ir lietuviškam peizažui įprasto vakarėjančio dangaus atspalvio poetizacijas, papildytas simboliniu raudonos spalvos, kaip ugnies ir kraujo, vaizdu. Tyrinėjimuose pastebima, jog tradicinėse kultūrose raudonai spalvai apskritai būdingas išskirtinis vaidmuo ir nemažas prasminis ambivalentiškumas (plg. SD 1999: 647). Žūtį karo lauke vaizduojančiuose motyvuose itin svarbi daugiaprasmė, patyrusi savitų kultūrinių metamorfozių *raudonos spalvos – kraujo – mirties* sąsaja (mitologinę šių fenomenų analizę žr. Vaitkevičienė 2001: 43–50). Apibendrintai galėtume tarti, jog raudono / dūmais apėjusio* dangaus virš karo lauko vaizdas vėlyvosiose dainose vienareikšmiškai suvokiamas kaip neišvengiamos ir skausmingos mirties ženklas, savotiškas kraujo prasiliejimo žemėje pranašas. Pažymėtina, jog aptariamuose dainų tipuose *raudono dangaus* formulė paprastai gretinama su ant žemės parkritusių sužeistų kareivių priešmirtiniu kreipimusi į Dievą. Vaizdo įtaigumą sustiprina tai, kad jis kuriamas iš bejėgio, mirštančio žmogaus situacijos. Daugumoje dainų variantų šis apibendrinamasis motyvas beveik sutampa arba itin subtiliai varijuoja, plg.: *Saulutė leidos, dangus raudonas, Kareiviai šaukė: Jėzau malonus* LTR 270(659); *Ant mūsų galvų dangus raudonas, Šaukia kareiviai: Jėzau, Marija* LTR 926(231). Dangaus raudonumas kai kuriuose dainų variantuose susilieja su karo lauko raudonumu: *Tę ant karo lauko Liūdna, nemalonu, Kur tik nepažiūriu – Vis kraujai raudoni* LTR 398(204).

Mirties erdvę – karo lauką – naujosiose dainose reprezentuojančiuose motyvuose nereta *drebančios žemės* formulė: *Siera žemė dreba dunda Vakaru šalelėj* LTR 2164(171); *Kur žemė dreba, Kur mūrai griūva, Ten mūs broleliai Jaunieji žūva* LTR 4391(16); *Iš pučkų šaudė – žemė drebėjo* LTR 2838(99). Pasak žemės įvaizdį lietuvių folklore tyrusios Jurgitos Ūsaitytės, ryškiausia šios populiaros ir įvairiems folkloro žanrams būdingos formulės funkcija – „atkreipti dėmesį į lyrinio subjekto būseną, sureikšminti jo išgyvenimus“ (Ūsaitytė 2003: 103). Autorės nuomone, nors vėlyvosiose dainose ir perimama tradicinė *drebančios žemės* formulė, jos simboliškumas nyksta, pradeda įsivyrtauti tiesioginės reikšmės vartosena (Ūsaitytė 2003: 104). Mūšio lauke, kur kaunamasi pasitelkiant karo techniką, sprogstanti, iš tikrųjų drebanti žemė – neišvengiamas reiškinys. Manychiau, natūralu, jog naujosiose dainose susipynė šis į amžininkų atmintį giliai įstrigęs sukrečiantis vaizdas ir klasikiniam folklorui įprasta *drebančios žemės* formulės prasmė.

* Čia dar galima prisiminti Aleksandro Potebnios analizuotas dainų simbolių reikšmes. Mokslininkas linkęs dūmus, kaip ir dulkes (ypač kelio dulkes), dainų simbolikoje sieti su liūdesio išraiška (Potebnia 1914: 20–21).

Sužeisti ir karo lauke mirštantys žmonės dažnai apdainuojami natūralistiškai. Mirtis šiuose vaizduose nebeturi (ir greičiausiai negali turėti) tradicinio apeigiškumo. Ji per daug artima, pernelyg masiška, staigi (arba atvirkščiai – kankinamai užsitęsusi) ir skausminga. Tikroviškais, neretai hiperbolizuotais vaizdais siekiama kuo stipresnio poveikio, atviresnio išsipasakojimo. Natūralu, kad tokia kontekste dainos tampa nebe estetinė širdies atgaiva, o savitais skaudžios tikrovės liudijimais: *Kur liko gyvas, Tai suronytas, Rankos ir kojos Jam nutraukytos* LTR 2838(126); *Ach Dieve brangus, kaip yra liūdnu, Braidžiojau po kraujus lig batų aulų* LTR 767(392); *Kur tik eini ir pažiūri, Negyvų daug kūnų guli. Užmiršdami baisų sūdą, Kaip išmano, taip čia žudo* LTR 1879(6).

Modeliuojant mirties karo lauke vaizdus, vėlyvosiose karinėse-istorinėse dainose dažnai pasitelkiama kulkos ir bitės folklorinė paralelė. Savitos jos versijos aptinkamos visuose kareivių žūtį ir skausmingus sužeidimus vaizduojančiuose dainų tipuose. Bendrame realistinių karo lauko vaizdų kontekste kulkos-bitės motyvas išsiskiria klasikine dainų poetiką menančiu lyriškumu.

Neturėdama nei tikslo, nei juolab kompetencijos šiame straipsnyje išsamiau analizuoti bitės įvaizdį folklore, tik apibendrintai pasakysiu, jog daugybė mitologinių, lingvistinių, folklorinių bei etnologinių tyrimų atskleidžia išskirtinį bičių statusą ir vaidmenį baltų ir daugelio kitų indoeuropiečių kultūrose tiek senaisiais amžiais, tiek pastaraisiais šimtmečiais (žr. Greimas 1990: 257–288; Gamgrelidzė, Ivanovas 1984: 602–611; SM 2002: 397–399; Piškinaitė-Kazlauskienė 1995, 1996; Vaitkevičienė 2001: 92–93 ir kt.). Pasak Lauros Piškinaitės-Kazlauskienės, „lietuvių mitologijoje bitės buvo susijusios ir su pomirtiniu – požeminiu vėlių pasauliu, ir su dangiškuoju – Dievo pasauliu. Pirmasis tikėjimas yra pagoniškos kilmės, antrasis – susiformavo krikščionybės įtakoje“ (Piškinaitė-Kazlauskienė 1996: 343).

Kulkos ir bitės paralelė, nors ir nelaikytina itin archajiška, būdinga kai kurioms senosioms karinėms-istorinėms dainoms (vėlyvesniems jų variantams). Jose dažniausiai kulkos ir bitės sugretinamos pasitelkiant pastarųjų gausumo, inspiravusio ne vieną folklorinį motyvą*, vaizdą. Kulkų prilyginimas sode dūzgiančioms bitėms populiariausias dainos „Aušta aušrelė, šviesi pazarėlė“ (K 345) varianteose: *Už Vilniaus miestelio Ant čysto laukelio Dūzgė kulkos kaip bitelės. Dūzgė kulkelės Kai sode bitelės, Šaudė brolių kaip zuikelį* LTR 630(256). Tikėtina, jog iš šio tipo aptariamoji paralelė perėjo į kitas senas ir naujas dainas.

Neabejotinai populiariausia kulkos-bitės motyvo realizacija naujosiose karo dainose – išplėtotas ir savitai varijuojantis palyginimas: kulkos dūzgia (var. lekia, kerta, gelia etc.) *kaip* bitės, o broliai (var. berneliai, kareivėliai, sūneliai, priešai etc.) krinta ant lauko (var. ant žemelės, pievelės etc.) *kaip* miglėlė (var. kaip ažuolėliai, lapeliai, medeliai, muselės, šiekštelės etc.): *Dūzgia kulkos kai bitutės Ant mūsų pulkelio, Krinta broliai kai miglėlė Ant lygaus laukelio* LTR 3970(291); *Dūzgė kulkos kai bitelės Pro galvas mūsų, Krenta galvos kaip aguonos Ant lygios lankos* LTR 1289(77).

* Tyrinėjimuose teigiama, kad bitės dėl jų gausumo tradicinėse kultūrose siejamos su žvaigždėmis, ašaromis, ugnies kibirkštėmis ir kt. (SM 398–399).

Akivaizdu, kad kulkos-bitės folklorinio stereotipo atsiradimo pagrindu tapo giluminė skausmo pojūčiu paremta sąsaja, leidusi poetiškai kulką – mirties įrankį – palyginti su bite, tradicinės lietuvių bendruomenės žmogui nuo seniausių laikų puikiai pažįstamu ir išskirtinį statusą jo ūkinėje ir kultūrinėje veikloje užimančiu, greit ir toli lekiančiu, skaudžiai geliančiu padarėliu. Minimas poetinis palyginimas kartais neapsiriboja vien kulkos kaip bitės manifestacija dainose. Pasitaiko labai įdomių motyvo variacijų, kuriomis savitai, sakytume, atsigręžus į lyrinę dainų prigimtį, stengiamasi perteikti visą skaudžią karo lauko tikrovę: *Kaip tarp žiedų bitės dūzgia, Medų beimdamos, Taip ten užia dūzgia kulkos, Mūs brolius skindamos* LTR 3517(2514).

Kiek rečiau, bet ne mažiau įspūdingai kulkos ir bitės gretinimas pasitelkiamas siekiant sukurti karo lauko ir ramios namų erdvės opoziciją: *Pro tavo galvelę Bitės medų neša, Pro mano galvelę Priešo kulkos lekia* LTR 6222(11); *Tai zvankiai dūzgė Drevėn bitinėlis, Pro mano galvų – Juodos kulkelės* LLD 3 302.

Šimtuose dainų variantų pasikartojantis kulkos gretinimas su bite neabejotinai yra vyraujanti tokio pobūdžio paralelė. Greta jos galima minėti keletą pavienių, ne mažiau kūrybiškų atvejų, kai kulkos įvaizdžiui išreikšti pasitelkiami kiti atributai: *Skrenda kulkelės kai smarkus lietus, Vargiai sulauksme, broliukai, pietų* LTR 926(231); *Armotų kulkos kaip žirniai riedėjo, Siera žemelė kraują mūsų gėrė* LTR 270(782); *Ten lekia kulkelės Kaip sniego gulbelės* LTR 1260(39). Savitai skamba ir tie motyvai, kuriuose kulkos gretinimas su gamtos elementais reiškiamas tiesiogiai jų neįvardijant: *Skrenda kulkos kaip sparnuotos, Plyšt po kojų mums granotos* LTR 70(3410); *Tiktai užtarnavo Dūzgiančią kulkelę Į širdelę savo, Į savo širdelę* LTR 1309(117).

Kulkos ir bitės paralelę savo karo dainose turi ir latviai. Čia ji taip pat mažai varijuoja ir yra linkusi tradiciškai jungtis su kitomis karinėms dainoms būdingomis poetinėmis formulėmis:

*Skrotes, lodes dzied kā bites
Apkārt manu augumiņu;
Plintes dūmi kūp kā migla
Apkārt manu cepurīti
Vēl asaisi zobentiņš
Ap galviņu lidina.*

LTdz 22307

‘Šratai, kulkos dūzgia kaip bitės
Apie mano stuomenėlį;
Šautuvo dūmai rūksta kaip migla
Apie mano kepurėlę;
Dar [ir] aštrus kardelis
Aplink galvelę lakioja.’

Kol kas dėl laiko ir duomenų stokos negalima pasigilinti ir nustatyti, ar kiti mūsų kaimynai (aišku, labiausiai šiuo atveju rūpėtų slavų kraštai) turi, o jeigu turi, tai kaip reprezentuoja savo karo dainose kulkos-bitės motyvą. Trumpai stabtelėsiu prie ukrainiečių vėlyvųjų karo dainų. Nors mums rūpimos paralelės jose aptikti nepavyko, nustebino kitas su kulka susijęs motyvas, aktualus dėl sąsajos su folkloriniu *lauko* lokusu. Ukrainiečių dainose minima (ne)išarta ir kulkomis apsėta dirva arba kalnas: *Чорна рілля ізорана, гей, І кулями засіяна, гей* RSP p. 472; *Чорна гора не орана, Лиш кулями засіяна, Летит куля за кулями, Тече кровця поточками* RSP p. 470.

Kulkos-bitės folklorinis motyvas iš dainų perėjo į įvairius nefolklorinius lietuvių kultūros tekstus: jį galima rasti Rusijos–Japonijos karo kareivių laiškuose,

populiariuose rašiniuose apie karo lauko įvykius, net Lietuvos nepriklausomybės kovų dalyvių atsiminimuose. Kulkos ir bitės paralele, tarsi kokia visiems gerai žinoma patarle ar frazeologizmu, šiuose rašytiniuose kontekstuose pasinaudojama kaip iškalbinga kalbos formule, padedančia vaizdžiai ir skaitytojui suprantamai atspindėti karų realybę: „Buvo kaip didžiojo sūdo diena: nuo dūmų buvo nakties tamsybė, nuo patrankų – žaibas, perkūnija, žemės drebėjimas. *Kulkos užė kaip bitys pavasaryje* [čia ir toliau išskirta cituojant – *V. I.*], granatos trūko ties mūsų galvomis, o mes krite kaip medžiai nuo vėtros“ (Barmus 1905: 2); „Eikit, lietuviai, iš visų grytelių, padėkit sugauti *prūsų bitelių*: bjaurios *bitelės* Prūsų šalelės!“ (Balčiūnas 1915: 1); „Tada jam ir įkando *bolševikų bitelė* į ranką“ (Zaranka 1924: 40).

Grįžtant prie bendresnio karo lauko, kaip mirties erdvės, folklorinio įvaizdžio, būtina atkreipti dėmesį į tyrinėtojų ne kartą pastebėtą vieną svarbiausių senųjų ir vėlyvųjų lietuvių karo dainų skirtumų. Kaip žinoma, klasikinėse dainose karo lauko tiesioginio vaizdavimo apskritai nerastume (jis kartais pasitaiko tik naujesniuose senųjų dainų variantuose). Mirties vaizdas jose poetiškai atkuriamas per žinią apie mirtį parnešusio tarpininko (dažniausiai žirgo) pasakojimą, pasižymintį simboline klasikinio folkloro kalba ir stipria orientacija į prasmingą, herojišką kario žūties folklorinę manifestaciją. Sakralumo dar nepraradusiuose senovės karuose žuvęs karys, pasak Gintaro Beresnevičiaus, „nusipelno paties geriausio pomirtinio likimo. Daugumoje religijų mirtis mūsų lauke laikoma pačia šlovingiausia, nutiesiančia tiesų kelią dangun“ (Beresnevičius 1997: 44). Išskirtinį, laidojimo papročiuose atsispindintį senovės lietuvių karių statusą patvirtina ir archeologijos duomenys (žr. Bliujienė, Butkus 2002 ir kt.). Tuo tarpu naujųjų laikų karus, kuriuose lietuvių vyrai dalyvavo prievarta paimti į svetimą kariuomenę, menančiose dainose mirtis niekaip neatitinka garbingos ir pasiaukojamos žūties sampratos. Kaip taikliai yra pastebėjusi mirties perspektyvą karo dainose analizavusi Daiva Vaitkevičienė, „naujosiose karinėse-istorinėse dainose mirties tragiškumas dominuoja prieš herojiškumą“ (Vaitkevičienė 1996: 268).

Atidžiau pasigilinus į karo lauko įvaizdį vėlyvosiose karo dainose, norisi pabrėžti, jog jis savitai papildoma bendrąją folklorinę *lauko*, kuris tyrinėtojų pagrįstai laikomas vienu „populiariausių žemišką erdvę, apibrėžtą jos plotą nusakančių įvaizdžių“ (Ūsaitytė 2003: 17), sampratą. Mūsų aptartas destruktivus karo dainų laukas laikytinas subtilia priešprieša klasikinių darbo ar vestuvinių dainų poetizuotam laukui, susijusiam su pozityvia ir prasminga agrarine žmogaus veikla, apibendrintai reprezentuojančiam sakralią namų kultūrą, prasmingą gyvenimą ar perteikiančiam išpūdingą lyrinę liaudies dainų erdvės plotmę, ypač besisiejantią su moters išgyvenimais. Pasak Marcelijaus Martinaičio, „darbo laukas buvo svarbiausia žemdirbių veiklos scena, kurioje sutvirtinami ryšiai tarp dangaus ir žemės, gyvo ir negyvo, tarp jauno ir seno, tarp moters ir vyro, per darbą ir su darbu vyrą ir moterį įvedinant į kultūrą. Tai daroma simbolinėje dainų erdvėje, kurioje gyvenimas yra tarsi teatras, vaidinimas, idealaus žmogaus buvimo pasaulyje modelis“ (Martinaitis 2002: 73). Tuo tarpu naujosiose karo dainose darbas, kaip vienas svarbiausių grožio matų folklore (žr. Sauka 1970: 393–399), kaip gyvenimą teigianti ir įprasminanti žmo-

gaus veikla, prilygsta neįgyvendintai svajonei, prarastai vilčiai. Ne veltui taip dažnai jose skamba nesutaikoma darbo ariamame ar sėjamame tėvelio lauke, šienaujamoje pievoje ir kariavimo kruviname karo lauke opozicija, neišsprendžiamas prasmės ir visiškos beprasmybės, dalios ir nedalios, prasmingo gyvenimo ir beprasmiškos mirties konfliktas: *Vely Lietuvoj šalelėj Lankoj sieną pjauti, O ne kraują Mandžiūrijoj Be reikalo lieti* LTR 3970(291); *Šimtą kartų artojęliui Arti procavoti, Ne man, jaunam bernužėliui, Ant vainelės joti* LLD 9 165.

4. Religiniai įvaizdžiai

Aptariamose dainose (ypač menančiose Pirmąjį pasaulinį karą) mirties karo lauke motyvai labai dažnai subtiliai papildomi religiniais įvaizdžiais. Bendrame karinių-istorinių dainų žanro kontekste tai laikytina nemenka kūrybine inovacija ir pamažu kitusio tradicinės bendruomenės pasaulėvaizdžio atspindžiu. Dievo teisingumo ar Dievo Motinos užtarimo šaukimasis mirties motyvuose išskyla kaip paskutinė paguoda absoliučios nevilties akimirka, kai mirtis nebe baugina, o virsta laukiamu išsivadavimu iš kančių: *Aš sužeistas guliu Ant kruvinos žemės, Prie Dievo šaukdamas, Gailiai raudodamas* LTR 5404(251); *Prašo Marijos, Kad užtarytų Ir dangaus vartus Atidarytų* LTR 3209(62). Apeliacija į dangiškasias galias dainose skamba ir kaip maldai artimi kreipiniai, ir kaip šnekamajai kalbai įprasta stereotipinė invokacija ar net refreninis dainos leitmotyvas: *Pone, šaukiam, Dieve, Tvirtasis gynėjau, Kodel mus prispaudei, Mūsų geradėjau?* LTR 93(4); *Miršta mūsų broliai nuo Dievo šaukdami, Paskutinius žodžius verkia ištardami* LTR 779(4); *Oigi Dieve tu mana, Da vainelai nēr gana* LTR 2784(57) (refrenas).

Krikščioniškų įvaizdžių ir simbolių gausu daugumoje analizuojamų dainų tipų. Ne vienas kūrinys tiek turiniu, tiek forma artimas religinėms giesmėms, o kai kurie, tiesiogiai sietini su giesmių tradicija, per karą buvo giedami meldžiantis namie ir bažnyčioje. Kaip tokios bažnytinės ir liaudiškosios tradicijų sąsajos pavyzdį galima paminėti populiarią dainą-giesmę „Dieve geriausias, karaliau ramybės“ (K 794), kurios variantuose (jų iki šiol užfiksuota apie 50) maldos forma perteikiama beviltiška lietuvių padėtis karo metais. Gausios pateikėjų pastabos patvirtina šio kūrinio svarbą ir populiarumą: „Psalmė. Tai Didžiojo karo intencijos giesmė“ (LTR 962/119/); „Ši giesmė buvo labai mėgiama giedoti visuose kaimuose Didžiojo karo metu“ (LTR 1828/149/); „Ją giedodavo žmonės po karo namuose, buvo giedama ir bažnyčiose“ (LTR 5892/187/). Taip pat ši daina-giesmė buvo populiari ir pokario pasipriešinimo kovų metais. Jos autorius folkloristams kol kas nežinomas (žr. Ivanauskaitė 2002).

Naujųjų dainų kūrėjų polinkis vis dažniau pasitelkti krikščioniškus įvaizdžius rodo bendrą XIX a.–XX a. pradžios Lietuvos katalikiškąją atmosferą ir ribinių gyvenimo situacijų kontekste padidėjusį žmonių dvasingumo poreikį, viltį, jog tik Dievo valia ir gailestingumas išgelbės žmonią nuo karo, kuris dainose neretai tapatinamas su Paskutinio teismo diena (*Liepė greitai gatavotis, Kaip ant sūdo Dievo stotis* LTR 70/3410/). Juo labiau kad apstu įvairių pavyzdžių, rodančių, kad karas valstietiškosios katalikiškos lietuvių bendruomenės suvoktas kaip mirtį ir skurdą

sėjanti Dievo bausmė už žmonių nuodėmes. Karo kaip Dievo rykštės, kurios išvengti neįmanoma, samprata leitmotyviškai skamba daugelyje dainų variantų: *Šimet pas mus erškėtinė Rožė pražydėjo, Dievas labai didžiais vargais Žmones numylėjo* LTR 3479(171); *Bet nieko nereikia ant Dievo rūgoti, Matyt, patys kalti, reikia metavoti* LTR 3517(1892). Mirtis karo lauke taip pat suvokiama fatališkai: kaip Dievo skirta ir neatšaukiama lemtis (*Ten mūsų broliukus Kaip žolynus kirto, Ką galim daryti, Kad nuo Dievo skirta* LTR 882/184/), o karių kančios kai kada net hiperbolizuotai susiejamos su Kristaus kančia (*Mes turiam kanči, Baisiausias ruonas, Mes kėntam mūkas Jezausa Puona* LTR 4059/320/). Svarbią vietą vėlyvosiose karo dainose užima ir maldos už į karą išleistus artimuosius motyvas. Vyrauja prašymas nepamiršti toli vargstančių artimųjų, kuo dažniau už juos melstis: *Oi jūs tieveliai Ir prysygeles, Meldžiame jūsų Karštuos apieras: Jūs sukalbiekit „Sveika, Marija“, Kas už Lietuvą Kraują pralyjo* LTR 4205(2).

Čia tinkama proga dar kartą atkreipti dėmesį į visame tradicinės bendruomenės gyvenime gana ryškų karų, ypač jų kilmės, vertinimo fatališkumą. Nuo paprastų žmonių valios ar norų nepriklausoma ir valstietiška kultūrai absoliučiai priešinga karų realybė Lietuvos kaimo bendruomenės neretai suvokta kaip aukštesnių galių inspiruota bausmė, išbandymas ar net esmingai žmonių skaičių žemėje reguliuojanti neganda. Karas dažnai gretintas ir su kita Dievo rykšte – maru. Prisiminkime kad ir populiariąją iš lotyniškų egzekvijų atėjusią triadą: *nuo karo, bado ir maro gelbėk mus, Viešpatie*. Įdomu, jog ne tik XIX–XX a. karus tiesiogiai išgyvenusioje lietuvių kaimo bendruomenėje, bet ir naujaisiais laikais žmonėse išliko fatališkoji karo fenomeno interpretacija: „Tėveliai sakydavo: turi žmonės žūt, karai vyksta visur, visam pasauly, visose tautose, tuomet viskas apsisverčia. Kurie žūsta, tai žūsta, kurie atlieka, tie geriau gyvena. Karas kaipo kokia prievolė, karas yra karas. Išsižudys dauguma, o kas atliks, tai geriau gyvens“ (žr. Vosyliūtė 2001: 765).

5. Poetinės laidotuvių apeigų transformacijos

Išskirtinę vietą vėlyvosiose karinėse-istorinėse dainose užima žuvusiųjų kare laidojimo, jų kapų priežiūros ir mirties be palaidojimo motyvai. Manychiau, jų populiarumą ir itin margą variavimą lėmė didžiulis kultūrinis kontrastas tarp ritualizuoto atsisveikinimo su mirusiuoju namų erdvėje ir paprastai jokiomis įprastinėmis apeigomis nepažymėtos mirties karo lauke*. Tegu nuolatos kitusiame, tačiau gimimo, vedybų, o ypač mirties ritualų kontekste vis dar tradiciniame kaimo sociume gyvenęs žmogus, nuo mažų dienų dalyvavęs bendruomenės apeigose, mirtį suvokdavo kaip natūralų ir neišvengiamą, išskirtinio gyvųjų elgesio ir konfesinio įforminimo reikalaujantį reiškinį, atmintyje įsirėžiantį kaip nepaprastai sakralų, nuo asmeninio patyrimo ir ateities perspektyvų neatsiejamą momentą. Žinojimas, kad atėjus laikui

* Kariaudami carinės Rusijos kariuomenės gretose, katalikai lietuviai toli gražu ne visada galėdavo tikėtis bent minimalių savo konfesiją atitinkančių dvasinių patarnavimų. Išskirtiniai atvejai – sužeistųjų mirtis ligoninėse, kur kartais katalikų kunigai aplankydavo ligonius. Mūšio lauke kareiviai mirdavo be sakramentų ir maldų.

būsi tradiciškai, kaip ir kiti tavo artimieji palydėtas iš šio pasaulio, prisidėdavo prie atvirai neafišuojamo, tačiau žmogaus sąmonėje tvirtai išsaknijusio gyvenimo prasmės, pilnatvės išgyvenimo. Tradicinės bendruomenės kasdienybėje tokio kultūrinio konteksto detalės pamažu įgydavo subtilių giluminio tikėjimo atspindžių turinčios motyvacijos: „Mirusįjį visi skuba palydėti, nes kai pats numirsi, tada visi, kuriuos palydi, ateis pasitikti“ (Dulaitienė-Glemžaitė 1958: 251). Visas šermenių ir laidotuvių ceremonialas buvo ir tebėra skirtas deramam ir nusistojusią požiūrio į mirtį etiką atitinkančiam atsiveikinimui. Pasak etnologės Irenos Reginos Merkienės, „XX a. lietuvių praktikuota etika reikalavo, kad mirštantysis ar velionis gautų visus jo tikybą atitinkančius dvasinius patarnavimus, kad būtų šeimos, giminės ir bendruomenės pagerbtas gražiomis [t. y. atitinkančiomis vyraujančią papročių sistema – V. I.] laidotuvėmis“ (Merkienė 2005: 28).

Atidžiau pažvelgę į straipsnyje aptariamą vėlyvąsias karo dainas, be didesnių pastangų susidarytume gana išsamų, realų gyvenamąjį kontekstą atitinkantį XIX a.–XX a. pradžios atsiveikinimo su mirusiuoju ir pačių laidotuvių vaizdą. Esminis skirtumas tas, kad šiose dainose visas apeigų kompleksas vaizduojamas per jų neįmanomumo, o kartu – begalinio ilgesio prizmę, pabrėžiant, jog kare nukautam žmogui nelemta būti tradiciškai palaidotam. Kiekvienas į karą išvykstantis vyras neabejotinai jautė staigios mirties ir atgavimo svetimame krašte pavojų. Tikėtina, kad kaip tik ši nuojauta ir skatino tam tikrus apsisaugojimo, apsidraudimo veiksmus, turėjusius padėti kare išsaugoti gyvybę: „Kad šauk ant karės, tai reik, išeinant iš savo krašto, iš tų kapų, prė katrų pats priguli, nuėjus iš tų pasisemti smilčių ir su savim drauge neštis ir nešiotis, kur į drabužius įsisiuvus, tai ant mūšio vietos nepaliksi, da gyvs namo pargrįši į savo kraštą numirti“ (BsJK 2004: 196–197).

Aptariamose vėlyvosiose karo dainose aptinkamos trys vienaip ar kitaip su tradicinėmis lietuvių laidotuvėmis sietinos folklorinės temos: karių kapai; masinės nešventintos bevardės kapavietės; mirtis be palaidojimo.

Karo lauke supilto kareivio kapo motyvas pirmiausia įdomus tuo, kad atspindi ne vėlyvosioms karo dainoms vis būdingesnę istorinių realijų interpretavimo patikimumą, bet didelį įprastinių laidotuvių apeigų poreikį, poetizuotą amžinojo poilsio vietos lokalizaciją ir lankymą. Ypač mėgstama dainuoti apie sūnaus / brolio / bernelio kapo ieškojimą po karo lauką: *Vaikščioj motinėlė Ir graudžiai raudojo, Žuvusio sūnelio Kapelio ieškojo* LTR 3519(153); *Kad žinot tėvelis Arba motinėlė, Eitų ieškoti Savo sūnužėlio. Tik niekur nerastų Jie mūsų kapelio, Norint ir ieškotų Per visą amželį* LTR 70(3436).

Tinkamai prižiūrimo, t. y. apravėto, gėlėmis puošiamo, kapo įvaizdis aptariamose dainose, manyčiau, atspindi gana vėlyvą kapinių lankymo ir tvarkymo tradiciją, kai nebesilaikoma senosios animistinės nuostatos palikti ant kapo visą natūraliai suvešėjusią augaliją: „Laidojimo vietoje joks žolynas nenaikinamas, nuo jo joks paukštis nenubaidomas, iš kapinių neišnešama nieko, kas ten kartu buvo įnešta, pasodinta ar savaimė išaugę“ (Giedrienė 1977: 72). Nors panašus požiūris XIX–XX a. sandūroje tebebuvo labai gajus tiek Lietuvoje, tiek kaimynų kraštuose ir atitiko bendrą visuomenės požiūrį į mirusiuosius ir mirtį apskritai, kapų lankymo ir

priežiūros papročiai sparčiai keitėsi. Šiuolaikinėje kultūroje dirbtinai neestetizuotas kapas paprastai suvokiamas kaip gyvųjų aplaidumo, nepagarbos mirusiesiems požymis arba tiesiog kaip ženklas, jog mirusysis neturi gyvų artimųjų arba jie dėl vienkio ar kitokių priežasčių negali prižiūrėti kapo. Vėlyvosiose karo dainose, kurių nemaža dalis radosi jau dvidešimtajame šimtmečiuje, kuriamas estetizuoto kapo vaizdas vienija tiek archajiškąjį, tiek naująjį požiūrius į kapus ir kapines, vis dėlto labiau orientuojantis į naujesnes tendencijas*. Itin būdingu šios kūrybos poetiniu motyvu laikytinas kreipimasis į šeimos narius, prašymas lankyti ir deramai prižiūrėti kapą: *Ateik, bruolieli, statyk kryžielį, Ateik, seselė, suodink rūtelės, Aplinkou kapą – žaliuoms rūteliems, O ont šerdelės – ruožių kerielį* LTR 3471(324). Atskirai būtina paminėti itin dažną kryžiaus ant kapo motyvą. Jis neabejotinai atspindi begalinį bent minimalių tradicinių laidotuvių apeigų ir simbolių troškimą, taip pat viltį, kad po mirties galbūt bus artimų ir mylimų žmonių surastas ir paminėtas. Ypač savitai folklorizuojami prašymai pažymėti kapą vardiniu kryžiumi: *Pastatyk medinį kryžių Ant mano kapelio, Parašyk auksinę raidę, Kad žuvo bernelis* LTR 2128(5).

Iš visų su kare žuvusiųjų laidojimu susijusių motyvų aptariamose dainose populiariausiais laikytini masinių bevardžių kapaviečių apdainavimai, ypač dažni Pirmąjį pasaulinį karą menančiuose kūriniuose. Išskirtinio naujųjų liaudies dainų kūrėjų dėmesio sulaukusi *duobė be mieras* (kaip tik taip dainose vadinama masinė kapavietė) nebuvo tik jų tradicinio kūrybingumo vaisius – tiek istoriniai duomenys, tiek Pirmojo pasaulinio karo dalyvių atsiminimai patvirtina buvus masines kapavietes: „Buvo tam tikri lavonų laidotojai; jie kasdavo duobes bent kelioms dešimtims lavonų. Iškasę duobę, veždavo numirusiuosius vežimais ir versdavo tiesiai iš vežimo į duobę. Nerūpėjo jiems nei kiek kūnus sutaisyti, bet kaip kuris krisdavo, taip ir užkasdavo“ (Žadeikis 1921: 28). Dainose *duobė be mieras* tapo savitai varijuojančia populiaria folklorine formule: *Iškasė duobę be jokios mieras, Kavojo kūnus visokios vieros* LTR 270(782); *Neiškasė jiems duobelas Ilgojo metrelio, Verčia juos gi į duobelę Kelis tūkstantėlius* LTR 765(148).

Folklorinis nepagarbaus kareivių užkasimo masinėje kapavietėje motyvas ne tik savitai interpretuoja istorinę realybę, bet turi ir neabejotinai seną kultūrinę motyvaciją, susijusią su tradicinei bendruomenei vienu už kitą nepriimtinesniais reiškiniais: būtiniausių laidojimo apeigų (marinimo, šarvojimo, apraudojimo etc.) stygiumi, atsitiktine laidojimo vieta nepašventintoje žemėje ir palaidojimu drauge su kitatikiais, dainose dažnai apibendrintai vadinamais pagonimis**:

* Mirusiųjų kapų lankymas ir priežiūra – be galo įdomus kultūrinis fenomenas, patyręs įspūdingą raidą ir savitai besiskleidžiantis skirtinguose Europos kraštuose. Bendra kultūrinė tendencija laikytinas perėjimas nuo viduramžiais beveik neakcentuoto gyvųjų dėmesio kapams prie pastaraisiais šimtmečiais itin suklestėjusio aktyvaus santykio su mirusio artimo žmogaus amžino poilsio vieta, kuri pamažu pradėta suvokti kaip susitikimo su mirusiuoju erdvė. Pasak Philippe Ariés, „čia susimąstoma, tai yra iššaukiamas mirusysis ir puoselėjamas jo prisiminimas“ (Ariés 1993: 68).

** Vadinti kitų tikėjimų atstovus pagonimis (t. y. tikrojo tikėjimo nepažįstančiais žmonėmis) buvo gana įprasta įvairiuose, dažniausiai religinio turinio devynioliktojo šimtmečio antrosios pusės tekstuose, plg.: „Saugokitės, kad jums maskolei ne primestu savo tikėjimo, busite kaip jie tiktai krikščytais pagonimis. Nieko apie tikrą Dievą nežinosite, prapsulte ir pagal duszios, ir pagal kuno“ (Valančius 1892: 56).

siuos laukelius, Kur katras tik mirė, Nešventoj vietelej LTR 70(3554); *Iškasė duobj giliausių, be mieras, Verčia visokius ir visokias vieras: Ruskiai, tatoriai, žydai pagony, Lygiai kavoja ir mūsų brolius* LTR 1882(169).

Žmogaus marinimas, jo šermenys tradicinėje kultūroje laikyti ypatingais momentais, susijusiais su mirštant vykstančiu sielos atsiskyrimu. Jam palengvinti buvo sukurtas ištisas apeigų kompleksas, o griežtai reglamentuotas šermenų laikas suvoktas kaip įtampos kupinas pereinamasis etapas tarp mirties ir gyvenimo. „Kai ligonis miršta, tai be 24 val. negalima palaidoti, nes iki to laiko iš jo kūno ne visai yra atsiskyrusi siela“ (BIML 1981: 349); „Žmogui numirus siela pasilieka namuose iki paskambina varpais – palydi į amžinybę“ (BIML 1981: 355). Akivaizdu, kad vėlyvosiose karo dainose plataus atgarsio sulaukę jokiomis įprastinėmis apeigomis nepažymėti žmonių laidojimai tradicinės kaimo etikos požiūriu buvo tiesiog netoleruoti.

Dainose dažnai išliejama nuoskauda dėl prarastos, atrodytų, prigimtinių kiekvieno lietuvio kataliko teisės į šešias karsto lentas ir pašventintą kapinių lopinėlių: *Išgyvenom mes ant svieto Dvidešimt metelių, Neuždirbom grabelėlio Iš šešių lentelių. Neiškasė mum duobelės Lig trim stomenėliais, Verčia tūkstančiais, šimteliais Kaip ir galvijėlius* LTR 463(10); *Pakavas tį mūsų kūnus be švintų kapelių, Reiks palįsti pa žemelam be tikrų tevelių* LTR 1547(61). Šiuose kūriniuose nerasime senosiose dainose populiaros archajiškąją pasaulėžiūrą atspindinčios kapo, kaip pomirtinių namų, sampratos, plg.: *Naujas grabelis – Tai mano dvarelis, O duobelė – Tėviškėlė* JLD 1145.

Tradicinės bendruomenės gyvenimo modelio neatitinkančios mirties kontekste savitai, tarsi mėginimas suteikti jai bent minimalaus apeigiškumo, nuskamba net keletui dainų tipų būdinga bitės įvaizdžiu paremta aliuzija į natūralios mirties minutę artimųjų uždegamą graudulinę žvakę: *Atskrisk, bitele, lauko musele, Atnešk dėl manęs vaško kruopelę. Aš uždegsiu šviesių žvakelę, Pakol išeina mano dūšėlė* LTR 4528(72); *Vo to bėtelė, Vaška žvakelė, Atliek pri monės Smertė adynuo* LTR 3527(59). Šiuo atveju regime krikščioniškąją bitės – žvakių vaško davėjos – vaizdą. Tikėtina, kad jis artimai siejasi su daug archajiškesniu, ne kartą tyrinėjimuose fiksuotu ryšiu tarp mirštančiojo sielos ir bitės. Manyta, jog bitės palydi mirusį į kitą pasaulį ar net gali tapti pačios sielos materialiu pavidalu: „Vienos mamos dūšėlė apvirto (bitele), nulėkė į sūnų, kuris buvo saldotu, įlindus nosies skylutėn pasakė, kad pasimirus, kiek metų ilgumo sūnus gyvens. Niekas jo negalėjo prikelti, kolei mamos dūšėlė per jį buvo. Kai išlindus nuskrido, prabudęs saldokas surikęs, kiek sveikatos turėjęs, iš sapno baisumo, kad regėjęs mirusią mamą. Už pusės dienos gauna telegramą, kad mama pasimirė“ (BIML 1981: 366).

Užvis baisiausia laikyta mirtis be jokio palaidojimo. XIX a.–XX a. pirmosios pusės karuose tai nebuvo retas reiškinys. Sunku pasakyti, kiek artimai ši pati kraupiausia ir žmogiškumą labiausiai paniekianti karo realybė susijusi su gana dažnai vėlyvosiose dainose (tiek Didįjį, tiek Rusijos–Japonijos ir net kai kuriuos dar anksčiau karus menančiuose liaudies kūrinių variantuose) aptinkamais mūšio lauke išmėtytų nepalaidotų, kartais net paukščių ir žvėrių puolamų karių kūnų vaizdais: *Vienus žemė aplaidojo, Kitus varnos sukapojo* NorkD 40; *Nuo plečiaus šunys kaulus nešiojo, Žvėrys urvuose kraują lakiojo* LTR 3116(1001); *Sulaužo kūnus Jų į*

šmotelius, Išmėto kaulus Jų po laukelius. Tie trupinėliai Dėl paukščių maisto, Visus laukelius Krauju aplaisto LTR 194(28). Įdomu, kad šios sukrečiančios karo tikrovės atšvaitų randame ir lietuvių paremijose. „Po vainų varnai tunka“ (LMD I 401/816) – sakoma kelioliką variantų turinčioje patarlėje. Kaip vis to paties mirties be palaidojimo liudijimu laikytina ir Pirmojo pasaulinio karo metų spaudoje sušmėžavusi žinutė: „Valstiečiai nuo dviejų savaitių pastebėję, kad pietų šalyje [Ukrainoje – *V. I.*] prapuolę varnos ir kiti paukščiai. Visados šiuo laiku būdavę daug paukščių. Valstiečiai kalba, kad paukščiai nuskridę į karo laukus“ (Aušra 1914: 397).

6. Baigiamosios pastabos ir išvados

Baigiant mirties ir laidotuvių vaizdinių atspindžių vėlyvosiose lietuvių karo dainose analizę, norėtusi į šių fenomenų reprezentaciją tradicinėje kultūroje žvilgtelėti iš platesnės perspektyvos, susijusios su paties karo, kaip neabejotinai išskirtinio istorijos reiškiniu, ir jį išgyvenančios žmonijos pasaulėvaizdžio reikšmingais pokyčiais. Kaip pažymi sakralumo kontekste karo fenomeną nuo ankstyvųjų viduramžių iki modernųjų laikų analizavęs G. Beresnevičius, kitaip negu senaisiais laikais, kai „karas, iš principo siaubingas ir klaidus reiškiny s ankstesniais laikais, neprarasdamas savo baisumo tebeturėjo sakralinį matmenį“, modernųjų laikų karai sakralumą prarado. Pasak mokslininko, tikėtina, jog „anksčiau religinio gyvenimo būta stipraus, ir radikaliai intensyviai išgyvenama sakralybė įsiverždavo ir į tokias egzistencijos „juodąsias skyles“, kaip karas. Matyt, nebuvo žmogaus gyvenime sričių, kuriose nebūtų vienaip ar kitaip, daugiau ar mažiau reiškusis sakralybė. Į karą ji taipogi prasiskverbavo. Ir, priešingai karo esmei ir prigimčiai, versdavo jį gyvybės ir atsinaujinimo šaltiniu – žinia, nepanaikindama kraujo, kančios ir mirties“ (Beresnevičius 1997: 60).

„Ricierus savo mircu nemiršta“ – lakoniškai, bet labai prasmingai ir išmintingai teigia viena lietuvių patarlė (žr. PS p. 241). Išties galbūt ateityje kam nors iš tradicinės kultūros tyrinėtojų bus įdomu paanalizuoti, ar mirtis kare bendrame liaudiškojo požiūrio į mirtį kontekste laikytina „sava“, ar vis dėlto „nelaikiška“. Peršasi mintis, kad tradicinėje kultūroje į karą išlydėtų ir negrižusių vyrų atminimą neretai gaubė tam tikri tabu. Tiesa, taip pat akivaizdu, kad žūtis kare nebuvo tapatinama su nuo seno tradicinėje kultūroje neigiamai vertinta „ne sava“, belaike savižudžio mirtimi. Tačiau net ir pastarųjų poros metų tautosakos ekspedicijose yra tekę ne kartą girdėti pateikėjų pasakojimų apie po įvairių karų jų kaime bet kur užkastų ir tik vietas žmonėms žinomų kareivių kapus kaip apie pavojingas, neramias erdves, pro kurias einant „kažkas“ baugina ar klaidina.

Apibendrinant straipsnyje analizuotus tradicinius mirties ir laidotuvių vaizdinius vėlyvosiose lietuvių karinėse-istorinėse dainose, galima daryti keletą išvadų:

Mirtis kare tradicinėje lietuvių kultūroje interpretuotina kaip sudėtingas, už bendruomenės ribų atsiduriantis, todėl iš bendro jos pasaulėvaizdžio ryškiai išsiskiriantis reiškinys.

Vėlyvosiose karinėse-istorinėse dainose randami atsisveikinimo ir atsiprašymo motyvai savitai reprezentuoja išlydėjimo į karą kaip amžinojo atsisveikinimo su artimaisiais perspektyvą.

Kaip specifinė mirties erdvė vėlyvosiose karinėse-istorinėse dainose iškyla *karo lauko* vaizdinys, peraugęs į populiarių motyvą ir papildantis bendrą folklorinio *lauko* prasių grupę. Iš daugumos realistiškumu, o kai kada net atviru natūralizmu pasižyminčių motyvų išsiskiria savita lyriškesnė *kulkos* ir *bitės* poetinė paralelė, aptinkama ne tik lietuvių, bet ir latvių vėlyvosiose karo dainose. Mirties temą subtiliai papildo gana dažnai pasirodantys *religiniai įvaizdžiai*.

Išskirtinę vietą vėlyvųjų karinių-istorinių dainų poetinių vaizdų sistemoje užima karių kapų, masinių bevardžių kapaviečių ir mirties be palaidojimo motyvai. Tyrimas atskleidė jų sąsajas tiek su istorine realybe, tiek su XIX a.–XX a. pradžioje lietuvių tradicinėje kultūroje vyravusiu požiūriu į mirtį ir laidotuves.

LITERATŪRA

Ariés 1993 – *Philippe Ariés*. Mirties supratimas Vakarų kultūros istorijoje: Esė rinkinys. Iš prancūzų kalbos vertė B. Gedgaudaitė, D. Šarkūnaitė. Vilnius.

Aušra 1914 – Aušra, Nr. 39.

Balčiūnas 1915 – *Antanas Balčiūnas*. Iš kareivio laiško. – Rygos garsas, Nr. 15.

Barmus 1905 – *Petras Barmus*. Laiškas iš Mandžiurijos. – Vilniaus žinios, Nr. 118.

Basanavičius 1919 – *Jonas Basanavičius*. Iš lietuvių gyvenimo 1915–1917 m. po vokiečių jungu. Vilnius.

Beresnevičius 1997 – *Gintaras Beresnevičius*. Sakralinis karo matmuo (karas ir šventybė Šiaurės ir Vidurio Europoje nuo ankstyvųjų viduramžių iki mūsų dienų). – Kultūros istorijos tyrinėjimai, t. 3, p. 12–63.

Bliujienė, Butkus 2002 – *Audronė Bliujienė, Donatas Butkus*. VII a. pirmosios pusės karys iš Lazdinkų (Kalnalaukio). – Archaeologia Lituana, No 3, p. 81–99.

Čilvinaitė 1943 – *Marija Čilvinaitė*. Sarginimo, marinimo ir laidotuvių papročiai. – Gimtasai kraštas, Nr. 31, p. 179–202.

Dulaitienė-Glemžaitė 1958 – *Elvyra Dulaitienė-Glemžaitė*. Kupiškėnų senovė. Vilnius.

Gamgrelidzė, Ivanovas 1984 – *T. B. Гамгрелидзе, Вяч. Вс. Иванов*. Индоевропейский язык и индоевропейцы, ч. 2: Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры. Тбилиси.

Giedrienė 1977 – *Rūta Giedrienė*. Senojo nekrokulto apraiškos XX amž. lietuvių kapinėse ir jų priežiūros papročiuose. – Senieji tikėjimai naujausių tikėjimų šviesoje. Vilnius, p. 60–72.

Greimas 1990 – *Algirdas Julius Greimas*. Tautos atminties beiėškant. Apie dievus ir žmones. Vilnius–Chicago.

Ivanauskaitė 2002 – *Vita Ivanauskaitė*. Ilgi ir vingiuoti giesmės keliai. – Liaudies kultūra, Nr. 2, p. 47–49.

Jokimaitienė 1995 – *Pranė Jokimaitienė*. Karinės-istorinės dainos (XVII a. pabaiga–XIX a.). – Lietuvių liaudies dainynas, t. 9: Karinės-istorinės dainos, kn. 2. Parengė P. Jokimaitienė; melodijas parengė A. Žičkienė. Vilnius, p. 7–24.

Kormina 2000 – *Жанна Владимировна Кормина*. Рекрутский обряд: структура и семантика: [Daktaro disertacijos santrauka]. – <http://www.ruthenia.ru/folklore/cormina3.htm> [žiūrėta 2006-03-15].

Krištopaitė 1965 – *Danutė Krištopaitė*. Lietuvių liaudies karinės-istorinės dainos: Feodalizmo epocha. Vilnius.

Martinaitis 2002 – *Marcelijus Martinaitis*. Laiškai Sabos karalienei: Esė romanai. Vilnius.

Mažiulis 1956 – *Antanas Mažiulis*. Išleistuvės. – Lietuvių enciklopedija, t. 9. Boston, Mass., p. 35.

Merkienė 2005 – *Irena Regina Merkienė*. Mirties etika Lietuvos kaimo kultūroje. – *Lituanistica*, t. 3, Nr. 3, p. 15–37.

Petkevičaitė 1931 – *Gabrielė Petkevičaitė*. Karo metų dienoraštis (1915–1916 m. okupacija), d. 2. Kaunas.

Piškinaitė-Kazlauskienė 1995 – *Laura Piškinaitė-Kazlauskienė*. Bitininkystė Lietuvoje (XVI a.–XX a. pirmoji pusė). Vilnius.

— 1996 – *Laura Piškinaitė-Kazlauskienė*. Iki krikščioniškosios ir krikščioniškosios pasaulėžiūros paralelės bitininkystės ritualuose. – *Lietuvių katalikų mokslo akademijos darbai*, t. 16. Vilnius, p. 342–354.

Potebnia 1914 – *A. A. Потебня*. О некоторых символах в славянской народной поэзии. Харьков.

Racėnaitė 2005 – *Radvilė Racėnaitė*. Žmogaus gyvenimo trukmės ir kokybės samprata lietuvių folklore: [Daktaro disertacijos rankraštis]. Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, F132-2580.

Sauka 1970 – *Donatas Sauka*. Tautosakos savitumas ir vertė. Vilnius.

Sedakova 2004 – *И. А. Седякова*. Прощание и прощение. Опыт этнолингвистического анализа. – *Язык культуры: Семантика и грамматика*. Москва.

Ūsaiytė 2003 – *Jurgita Ūsaiytė*. Žemės įvaizdis lietuvių folklore: [Daktaro disertacijos rankraštis]. Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, F132-2580.

Vaitkevičienė 1996 – *Daiva Vaitkevičienė*. Mirties perspektyva karinėse-istorinėse dainose. – *Tautosakos darbai*, [t.] V (XII). Vilnius, p. 263–269.

— 2001 – *Daiva Vaitkevičienė*. Ugnies metaforos. Vilnius.

Vaižgantas 1998 – *Vaižgantas*. Raštai, t. 9. Vilnius.

Valančius 1892 – [*Motiejus Valančius*]. Parspėjimas apie šventą tikėjimą, o ypačingai apie Jėzų Kristaus Bažnyčią. Vilniuje [i.e. Tilžėje].

Vyšniauskaitė 1961 – *Angelė Vyšniauskaitė*. Laidotuvių papročiai Lietuvoje XIX a.–XX a. pirmaisiais dešimtmečiais. – *Iš lietuvių kultūros istorijos*, t. III. Vilnius.

— 1995 – *Angelė Vyšniauskaitė*. Laidotuvės. – *Angelė Vyšniauskaitė, Petras Kalnins, Rasa Paukštytė*. Lietuvių šeima ir papročiai. Vilnius, p. 442–466.

Vosyliūtė 2001 – *Anelė Vosyliūtė*. Iš Raguvos apylinkių žmonių gyvenimo istorijų. – *Raguva*. Vilnius, p. 744–796. – (Lietuvos valsčiai; kn. 8).

Zaranka 1924 – *Bronius Zaranka*. Mano atsiminimai iš Lietuvos karų. Kaunas.

Žadeikis 1921 – *Pranas Žadeikis*. Didžiojo karo užrašai (1914–1916 metai), d. 1. Klaipėda.

DEATH AND FUNERAL IN THE LATE MILITARY-HISTORICAL SONGS: FOLKLORIC REFLECTIONS OF THE NEW HISTORICAL EXPERIENCE

VITA IVANAUSKAITĖ

Summary

The subject of analysis in this article comprises folkloric motives related to death and funeral in the late Lithuanian military-historical folksongs. The scope of investigation embraces the songs that became popular approximately in the end of the 19th – beginning of the 20th century, chiefly related historically to the Russian–Japanese War and the World War I, in which Lithuanians had to participate as soldiers of the Tsarist Russian army.

The main attention is paid in the article to the following folkloric motives of the songs: the seeing of the soldier off to the war and saying farewell to him; death in the battlefield, far away from home; the soldiers' graves; the nameless mass burials; death without funeral.

The farewell motives found in some of the examined songs contain reflections of certain rituals of farewell and seeing the man off to the war, existing in the traditional Lithuanian culture. The foreboding of death is very distinctly expressed here. In the late military-historical folksongs, image of the *battlefield* emerges as the specific space of death, becoming a popular folkloric motive. The poetics of the death

in the battlefield is subtly supplemented by quite frequently used *Christian religious images*. Among numerous realistic and sometimes even openly naturalistic motives, the much more lyrical poetic parallel of *bullet* and *bee* could be discerned, encountered not only in Lithuanian, but also in Latvian military songs. A special place in the late Lithuanian military-historical folksongs is occupied by the motives of the soldiers' graves, the collective burials in the unhallowed ground, and death without funeral. Their analysis highlighted the relevance between the folkloric images depicting funerals of the slain soldiers and tending to their graves, created in the folksongs, with the general religious and cultural notions cherished by the Lithuanian society during the 19th – the first half of the 20th century and the funeral customs as a whole.

Gauta 2006-09-18